

É. KISS KATALIN

Eseményszerkezet és topik-predikátum tagolás a magyar mondatban^{*}

Predicates describing different event types have different arguments designated to constitute the main news together with the verb. In the case of verbs expressing a change of state, this argument is the theme undergoing the change of state; in the case of verbs expressing a terminated change of location, this argument is the terminus, denoting the end-location of the moving theme, whereas in stative sentences expressing existence or spatial configuration in a given location, this argument is the locative argument. In sentences expressing a mental or physical state, either the theme or the experiencer can function as the default carrier of main news. If the designated carrier of main news conveys known information, and as such, it is extracted into topic position, another constituent has to be promoted to the role of 'the carrier of main news'. An argument can take over the role of 'carrier of main news' if it introduces a new discourse referent (i.e., essentially if it is indefinite), or if it identifies a referent from among a set of alternatives (i.e., if it occupies the position of identificational focus). A verb can assume the role of 'carrier of main news' in an indirect way, by the contrastive topicalization of an argument (which also implies the contrasting of the verb with its negated counterpart).

1. A probléma

A magyar mondatok nagy része topik-predikátum tagolódású. A topik szerkezeti egység tartalmazza azt az összetevőt vagy azokat az összetevőket, melyről vagy melyekről a mondat predikátumrésze állítást tesz. Az ige bármely vonzata topicalizálható, ha a társalgási univerzumban már jelen lévő személyre, dologra, csoportra utal, azaz, ha határozott vagy specifikus határozatlan főnévi csoport alkotta megnevező kifejezés.¹ Például:

- (1) a. [_{TopP} János [_{PredP} kölcsönadta Évának a könyvet]]
b. [_{TopP} A könyvet [_{PredP} kölcsönadta János Évának]]
c. [_{TopP} Évának [_{PredP} kölcsönadta János a könyvet]]

* E tanulmány a *Linguistics* c. folyóiratban megjelenés alatt álló *Event structure and discourse linking in Hungarian* c. cikk magyar változata.

¹ Az olyan főnévi csoportnak tulajdonítunk [+ specifikus] jegyet, melynek megnevezettje egy a társalgási univerzumban már jelen lévő halmaz részhalmaza.

Nyelvtudományi Közlemények 101. 160–172.

Ugyanakkor nem minden határozott vagy specifikus határozatlan megnevező kifejezés topicalizálása eredményez egyformán jelöletlen mondatot. (1c) esetében például arra kényszerít bennünket valami, hogy az *Évának* topikot kontrasztív intonációval ejtsük. Míg (1b)-ben a tárgyi szerepű topik jelöletlennek hat, a (2) alatti példapár esetében csak az a (2a) mondatváltozat jelöletlen, melyben az alany topicalizáltuk:

- (2) a. [_{TopP} Mari [_{PredP} nyírja a fűvet]]
 b. [_{TopP} A fűvet [_{PredP} nyírja Mari]]

A tárgy is állhat topikhelyzetben, ha az alany határozatlan főnév (3a). Határozott alany esetén a tárgy csak akkor topicalizálható, ha az alany az ige előtti hangsúlyos fókuszpozícióban található (3b), vagy ha a topicalizált tárgy nyílt vagy rejtett szembeállítást fejez ki (3c).

- (3) a. [_{TopP} A fűvet [_{PredP} nyírja egy közmunkás]]
 b. [_{TopP} A fűvet [_{PredP} MARI nyírja]]
 c. [_{TopP} A fűvet [_{PredP} nyírja Mari]] (de a bokrokat nem).

Olyan igét is találunk, melynek bármelyik vonzata egyformán könnyen topicalizálható:

- (4) a. [_{TopP} Jánosnak [_{PredP} tetszik Mari]]
 b. [_{TopP} Mari [_{PredP} tetszik Jánosnak]]

Elvileg az igevonzatok közül bármennyi topicalizálható; mégis, ha a fenti állítmánynak mindkét vonzatát topicalizáljuk, megint csak jelölt mondatot kapunk; a két topik közül az egyiket önkéntelenül is kontrasztív topikként ejtjük és értjük (5a). Nem szükségszerű azonban a kontrasztív értelmezés, ha például az igét tagadószó előzi meg (5b).

- (5) a. [_{TopP} Jánosnak Mari [_{PredP} tetszik]] (de Éva nem)/(de Péternek nem).
 b. [_{TopP} Mari Jánosnak [_{PredP} nem tetszik]]

E tanulmány az (1)–(5) alatt bemutatott tények magyarázatát keresi. Azt a jelenségkört igyekszik pontosabban leírni, melyet Firbas (1964, 1971, 1975) informálisan a mondatösszetevők eltérő kommunikatív dinamizmusaként jellemezett. Célját tekintve párhuzamba állítható a Szemiotikai szövegtan 12. kötetének tanulmányaival is (Petőfi – Békési – Vass 1999), melyek azt kutatják, hogy egy mondat lehetséges szórendi változatai közül melyik hat a legjelöletlenebbnek egy adott szövegkörnyezetben, és miért, illetve Kabán több tanulmányával (Kabán 2001a, 2001b). Az újabb nemzetközi szakirodalomban Ackerman – Goldberg (2001) és Doherty (2002) vizsgál hasonló kérdéseket.

Kiindulópontunk az a feltételezés, hogy egy adott mondat topik-predikátum tagolását a mondatban kifejezett esemény típusa határozza meg. Az (1), a (2)–(3), ill. a (4)–(5) alatti mondatokban tehát azért mások a topikválasztás lehetőségei, mert e mondatok más-más típusú eseményt írnak le, az (1) alattiak helyváltoztatást, a (2)–(3) alattiak állapotváltozást, a (4)–(5) alattiak viszont egy statikus állapotot.

A következőkben sorra vesszünk néhány, a magyar mondattanban relevánsnak bizonyult eseménnytípust (vö. É. Kiss 2002); megvizsgáljuk az egy-egy eseménytípusra jellemző szórendi változatokat és a változatok megjelenési feltételeit; majd végül megfigyeléseinket általánosítjuk.

2. Topikválasztás állapotváltozást kifejező mondatokban

Az állapotváltozást kifejező mondatok *patiens* szerepű összetevőjük állapotváltozását írják le, gyakran – de nem szükségszerűen – az állapotváltozás okozóját, másként *agens*t is megnevezve. (*Agens* jelenlétében a *patiens* tárgyként jelenik meg a mondatban. *Agens* hiányában a *patiens* tölti be az alany szerepét.) Az állapotváltozás lehet határolatlan, mint a (6a) alatti példában, illetve a (7a) alatti példa egyik olvasatában, vagy határolt, a *patiens* teljes megváltozását, új állapotát eredményező, mint az (6b) és a (7) alatti mondatokban.

- (6) a. [TopP Mari [PredP nyírja a fűvet]]
 b. [TopP Mari [PredP lenyírja a fűvet]]²
- (7) a. [TopP János [PredP írt egy jelentést]]
 b. [TopP János [PredP megírta a jelentést]]

Ezekben a *patiens* szerepű tárgyak állapotváltozását leíró mondatokban jelöletlen esetben vagy a tárgy, vagy az őt tartalmazó igei kifejezés egésze hordozza a fő újdonságot – attól függően, hogy a mondatok a *Mit nyír (le) Mari?/Mit írt (meg) Péter?* kérdésekre vagy a *Mit csinál Mari?/Mit csinált Péter?* kérdésekre válaszolnak. Minthogy a tárgy mindkét esetben hordozza a 'fő újdonság' jegyet (egyik esetben egyedül, másik esetben az igével együtt), mindkét esetben az új információt tartalmazó predikátumszakaszban kell helyet foglalnia.

A tárgy állapotváltozását kifejező mondatokban az állapotváltozás okozója, *agens*e is jelen van, de minthogy – specifikus, sőt határozott főnév lévén – meg-

² Egyes elméletek, például Dowty (1991) csak a határolt állapotváltozást, tehát például a (6b) leírta eseményt tekintik állapotváltozásnak. Mások, például Tenny (1994) szerint a (6a) és a (6b) alatti mondatokra egyaránt igaz, hogy *patiens*ük állapotváltozását fejezik ki. Mindössze abban különböznek, hogy a (6a) alatti mondat nem utal az állapotváltozási folyamat kezdő- és végpontjára, (6b) viszont a kezdő- és végpontot is beleértve írja le az állapotváltozási eseményt.

nevezettje már ismert, a változás pedig nem őt érinti, nem képvisel lényeges mondanivalót, új információt. Következésképp, ha az ilyen mondatban a *patiens* szerepű összetevő kerül topik helyzetbe, és az *agens* marad a predikátumrészben, az igéből és agensből álló predikátum nem eléggé informatív, nem tartalmaz elegendő újdonságot. Vö.

- (8) a. ?<sub>[TopP A füvet _[PredP nyírja Mari]]
 b. ?_{[TopP A jelentést _[PredP megírta János]]}</sub>

Természetesen egy állapotváltozást tartalmazó eseményről olyan mondatot is lehet fogalmazni, melyben nem az *agens*, hanem a *patiens* létezését előfeltételizzük, azt állítván róla, hogy állapotában változást okoz vagy változást okozott egy *agens*. Ilyen esetben azonban az *agens* új szereplőt vezet be a társalgási univerzumba, tehát jelöletlen esetben határozatlan főnév kell, hogy képviselje:

- (9) a. <sub>[TopP A füvet _[PredP nyírja egy közmunkás]]
 b. _{[TopP A jelentést _[PredP megírta egy Ph.D. diák]]}</sub>

Határozott főnév vagy tulajdonnév képviselte *agens* is vezethet be új referenst, például akkor, ha funkcionév, vagy ha megnevezettje – bár még nem fordult elő az adott beszélgetésben – ismert a beszélgetés résztvevői számára.

- (10) a. Mi történt a fűvel?
 b. _{[TopP pro(/A füvet) _[PredP lenyírta a szomszédék fia]]}

Az ilyen eseteket kivéve egy ismert megnevezettre vonatkozó, határozott főnév képviselte *agens* csak akkor hordozhat új információt, ha több alternatíva közül választja ki megnevezettjét, azaz, ha az ige előtti fókuszpozícióban álló azonosító fókusz:

- (11) a. <sub>[TopP A füvet _[PredP MARI nyírja]]
 b. _{[TopP A jelentést] _[PredP JÁNOS írta meg]]}</sub>

A változást elszenvedő *patiens* akkor is topicalizálható, ha a változás valamely körülményére – például helyére, idejére, eszközére, módjára – utaló határozó áll a predikátumrész fókuszpozíciójában. Ilyen esetben akár az *agens* (12a), akár a *patiens* (12b), akár mind a kettő topicalizálható:

- (12) a. <sub>[TopP János _[PredP TEGNAP írta meg a jelentést]]
 b. <sub>[TopP A jelentést _[PredP TEGNAP írta meg János]]
 c. <sub>[TopP János a jelentést _[PredP TEGNAP írta meg]]
 d. _{[TopP A jelentést János _[PredP TEGNAP írta meg]]}</sub></sub></sub>

Az olyan állapotváltozást kifejező mondatokban, melyekben az állapotváltozás elszenvedője, a *patiens* topikhelyzetű, és a predikátumrész az ige kívül csak ismert

információt hordozó összetevőket tartalmaz, a patientst önkéntelenül is emelkedő, kontrasztív intonációval ejtjük, és szembeállító értelmet tulajdonítunk neki:

- (13) a. [TopP A füvet [PredP nyírja Mari]]
 b. [TopP A jelentést [PredP megírta János]]

Az efféle, ún. kontrasztív topikot tartalmazó mondatok nemcsak azt állítják, hogy az adott topikra igaz az adott predikátum, hanem azt is implikálják, hogy létezik egy alternatív topik is, melyre egy, az adott predikátummal szembeállított alternatív predikátum igaz (vö. Gyuris 2002 és É. Kiss – Gyuris 2003). Ha a kontrasztív topikos mondat predikátuma, mint (13a, b)-ben is, igével kezdődik (azaz nem tartalmaz sem fókuszot, sem kvantort), akkor az implikált alternatív predikátum nem más, mint az adott predikátum tagadott változata. (13a) tehát azt fejezi ki, hogy habár a füvet nyírja Mari, van valami más, hasonló jellegű dolog is, például a sövény, amit nem nyír. Hasonlóképpen (13b) azt implikálja, hogy jóllehet a jelentést megírta János, valami mást nem írt meg. A kontrasztív topik tehát az ige nyomatékosításának, tagadott megfelelőjével való szembeállításának az eszköze. Az ige előtti fókuszpozíció csak az igevonzatok és a szabad határozók számára áll nyitva, az igei alaptag számára nem – ezért nyomatékosítható az ige csak ilyen közvetett módon. A kontrasztív topik használata e példákban tehát azt a célt szolgálja, hogy az esemény kulcsszereplőjének, az állapotváltozás elszenvédőjének topikalizálásával súlytalanná vált predikátumrészt az ige nyomatékosításával informatívabbá tegye, azaz, a fő újdonság hordozójának szerepét – az igei kifejezés vagy a tárgy helyett – az igenek adja.

Az ige nyomatékosításának, rejtett alternatívákkal való szembeállításának egyéb közvetett módja is van. Például tagadhatjuk az igét, vagy módosíthatjuk *még, már* típusú határozószókkal. A *még nyírja* kifejezés a *már nem nyírja* kifejezéssel van kimondatlanul szembeállítva, a *már megírta* kifejezés pedig a *még nem írta meg* kifejezéssel. Az ige efféle nyomatékosítása esetén akár melyik vagy akár mindkét igevonzat is topikalizálható:

- (14) a. [TopP Mari a füvet [PredP nem nyírta le]]
 b. [TopP A füvet [PredP még nyírja Mari]]
 c. [TopP A jelentést [PredP már megírta Péter]]

Az olyan agens nélküli mondatokban, melyekben az állapotváltozást kifejező igenek a patient az egyetlen vonzata, a patient akár topik-, akár predikátumbel-seji helyzetben előfordulhat (azaz akár a patientről állítható, hogy állapotváltozáson megy vagy ment át – l. (15a)-t, akár az esemény rejtett hely-idő argumentumáról állítható, hogy ott és akkor a patient állapotváltozása megy vagy ment végbe – l. (15b)-t).

- (15) a. [_{TopP} A ház [_{PredP} épül/felépült]]
 b. [_{PredP} Épül/Felépült a ház]

Úgy tűnik tehát, hogy egyargumentumú igét tartalmazó mondatban jelöletlen esetben az ige képviseli a fő állítást, így önmagában is elegendő a mondat predikátumszakaszába.

Összegezve fenti megfigyeléseinket: az állapotváltozást kifejező mondatokban jelöletlen esetben a fő újdonság hordozója vagy az (igekötő +) ige + tárgy komplexum vagy csak maga a tárgy, azaz a tárgy mindkét esetben része a mondat predikátumszakaszának. A topikszerep várományosa a változás elindítóját megnevező alany. A tárgyat csak akkor lehet a mondat predikátumrészéből a topikrészbe emelni, ha a 'fő újdonság hordozója' jegy egy olyan összetevőre került át, mely új referenst vezet be a társalgási univerzumba, vagy alternatívák halmazából választ ki egy már ismert referenst. Kontrasztív topik használata esetén az igét is egy alternatív predikátummal szembeállítva értelmezzük, s ilyenkor az ige egyedül viseli 'a fő újdonság hordozója' jegyet.

3. Topikválasztás célra irányuló helyváltoztatást kifejező mondatokban

A helyváltoztatási események során általában egy *patiens* egy *agens* által előidézett, valamely célpontra (ún. terminusra) irányuló mozgást végez. (Az ilyen eseményeket leíró mondatokban az *agens* hiányozhat is, vagy egybeeshet a *patiens*szel. Bizonyos igék esetében a *patiens* rejtve marad, vagy az igébe inkorporálódik; a célt (terminust) pedig gyakran csak egy terminatív igekötő képviseli – l. É. Kiss 2002-t.) (16a) esetében *a polcra*, (16b)-ben a *Gábornak* szerepel terminusként:

- (16) a. [_{TopP} János [_{PredP} feltette a könyveket a polcra]]
 b. [_{TopP} Mari [_{PredP} odaadta a könyvet Gábornak]]

Az ilyen mondatokban a fő újdonság hordozója jelöletlen esetben vagy a *patiens* célra irányuló mozgását kifejező (igekötő +) ige + tárgy + terminus komplexum, vagy csak a mozgás végpontját, az esemény kulminálását jelölő 'terminus' argumentum – attól függően, hogy a mondatok a *Mit csinált János?/Mit csinált Mari?* vagy a *Hová tette János a könyveket?/Kinek adta oda Mari a könyvet?* kérdésekre válaszolnak. Az előbbi esetben az *agens*, az utóbbiban az *agens* és a *patiens* is mentes 'a fő újdonság hordozója' jegytől, tehát szabadon topicalizálható. Így az alábbi mondatváltozatok mind jelöletlenek, nem kívánnak sajátos kontextust, értelmezést vagy intonációt.

- (17) a. [_{TopP} János a könyveket [_{PredP} feltette a polcra]]
 b. [_{TopP} János a könyveket [_{PredP} a polcra tette]]

- c. [TopP A könyveket János [PredP feltette a polcra]]
 d. [TopP A könyveket [PredP feltette János a polcra]]

Ha viszont a terminust topikalizáljuk, a mondat predikátumrésze súlytalanává válik – még akkor is, ha az ige mellett az agens vagy a patiens vagy akár mindkettő a predikátumrészben marad.

- (18) a. *[TopP János a polcra [PredP 'tette a könyveket]]
 b. *[TopP A polcra [PredP 'tette János a könyveket]]

(A fenti példákban *a polcra* topik szerepének megfelelően hangsúlytalanul ejtendő; a főhangsúly a predikátumrész élén álló *tette* igére kerül). E mondatok sokkal elfogadhatóbbak – bár még mindig jelöltek – akkor, ha a mozgás végpontjára a predikátumrészben belül is utal egy terminatív igekötő:

- (19) a. [TopP A polcra [PredP feltette János a könyveket]]
 b. [TopP A polcra János [PredP feltette a könyveket]]
 c. [TopP János a polcra [PredP feltette a könyveket]]

E mondatok olyan helyzetben fogadhatók el, melyben a szóban forgó könyvek ismertek a beszélgetés résztvevői számára, de az adott szövegkörnyezetben még nem fordultak elő. Jelöletlenebb mondatot kapunk, ha a predikátumrészben található tárgy határozatlan, azaz új referenst vezet be:

- (20) a. [TopP János a polcra [PredP (fel)tett néhány könyvet]]
 b. [TopP A polcra [PredP (fel)tett János néhány könyvet]]

Nehezebb olyan helyzetet elképzelni, melyben a patiens és a végpont ismert, és a mozgás agensét jelölő alany hordozza az új információt, azaz a patiens és a végpont alkotja a topikrészt, és az ige és az agens alkotja a predikátumrészt. Ez egyrészt akkor fordulhat elő, ha az agens új referenst bevezető határozatlan főnév:

- (21) [TopP Az ügyfeleknek a leveleket majd [PredP elküldi egy titkárnő]]

Ismert referenst jelölő, határozott agens-alany vagy határozott patiens-tárgy akkor adhat kellő súlyt a terminus nélküli predikátumnak, ha fókuszpozícióban áll, azaz, ha megnevezettjét alternatívák közül azonosítja. Például:

- (22) a. [TopP A polcra [PredP JÁNOS tette (fel) a könyveket]]
 b. [TopP A polcra a könyveket [PredP JÁNOS tette (fel)]]
 c. [TopP János a polcra [PredP A KÖNYVEKET tette (fel)]]

- d. [TopP A polcra János [PredP A KÖNYVEKET tette (fel)]]
 e. [TopP A polcra [PredP A KÖNYVEKET tette (fel) János]]

Az is lehetővé teszi a terminus topikalizálását, ha a predikátumrész a helyválttatás valamely külső körülményét kifejező, szabad határozói fókuszt tartalmaz:

- (23) [TopP A polcra a könyveket [PredP TEGNAP tette fel János]]

Az agens, patiens vagy valamely szabad határozó fókuszként való szerepeltetése helyett az ígét is nyomatékosíthatjuk – például azáltal, hogy az egyik topikalizált összetevőt ki nem mondott ellentétbe állítjuk (ami által az ige is ellentétbe kerül tagadott párjával):

- (24) [TopP A polcra János a könyveket [PredP feltette]] (de a CD-ket nem).

A fenti megállapítások az olyan helyválttatást kifejező predikátumokra is igazak, melyek agense nincs kifejezve. Az ilyen predikátumok esetében az alanyként szereplő patiens a jelöletlen topik (25a). A [TopP terminus [PredP igekötő ige patiens]] mondat szerkezet csak akkor lehetséges, ha a patiens új referenst vezet be (25b). Az is lehetővé teszi a terminus topikalizálását, ha a predikátum fókuszt tartalmaz (25c), vagy ha az ige kap nyomatékot – például egy *még* vagy *már* határozószó révén vagy egy kontrasztív topik által (25d, e).

- (25) a. [TopP A labda [PredP begurult a kapuba]]
 b. [TopP A kapuba [PredP begurult egy kő]]
 c. [TopP A kapuba [PredP A KAPUFA MELLETT gurult be a labda]]
 d. [TopP A kapuba Péter labdája [PredP begurult]] (de a Jánosé nem).
 e. [TopP A kapuba [PredP már begurult a labda]]

Összegezve a helyválttatást kifejező mondatokra vonatkozó megfigyeléseinket: A patiens célra irányuló helyválttatását kifejező mondatokban jelöletlen esetben a helyválttatás célpontja képviseli – egyedül vagy az (igekötős) igével és a tárggyal együtt – a fő újdonságot. Következésképp a helyválttatás célpontját megnevező mondatrész csak akkor topikalizálható, ha 'a fő újdonság hordozója' jegyet egy másik összetevő vette át – például azért, mert új szereplőt vezet be a társalgási univerzumba, vagy alternatívák közül azonosít egy már ismert szereplőt (azaz fókusz szerepű). Az ige is képviselheti a fő újdonságot – ha például egy *még*, *már* típusú határozószóval módosítjuk, vagy ha egy kontrasztív topik segítségével hallgatólagosan szembeállítjuk a tagadott megfelelőjével.

4. Topikválasztás adott helyen való létezését vagy térbeli elhelyezkedést kifejező mondatokban

Az olyan statikus mondatokban, melyek patiensük (pontosabban Komlósy 1992 terminológiája szerint jellemzettjük) adott helyen való létezését vagy térbeli elhelyezkedését fejezik ki, a fő újdonság hordozója jelöletlen esetben vagy a helyhatározó, vagy az (igekötős) ige + helyhatározó komplexum. Ezért az ilyen mondatok predikátumrészében a létezését vagy térbeli elhelyezkedést kifejező (igekötős vagy igekötő nélküli) ige mellett a helyhatározói vonzat foglal helyet. Ha a mondatnak nincs agense, a topikpozícióba a jellemzett szerepét betöltő alany kerül. Például:

- (26) a. [TopP A könyv [PredP az asztalon van]]
 b. [TopP A könyv [PredP ott van az asztalon]]
- (27) a. [TopP János [PredP az ágyon fekszik]]
 b. [TopP János [PredP ott fekszik az ágyon]]
- (28) a. [TopP A taxi [PredP a ház előtt áll]]
 b. [TopP A taxi [PredP kint áll a ház előtt]]

A jellemzett szerepű alany a predikátumrészben is maradhat. Ekkor a predikátumrészt egy kifejtetlen hely–idő argumentumról tett állításként értelmezzük:

- (29) a. [PredP Ott van a könyv az asztalon]
 b. [PredP Ott áll a taxi a ház előtt]

Ha a létezés, térbeli elhelyezkedés helye ismert, a helyhatározó is topikalizálható. Ekkor egy másik összetevőnek kell átvennie 'a fő újdonság hordozója' szerepét. A jellemzett többek között akkor alkothat az igével kellően informatív állítmányt, ha határozatlan, azaz, ha új referenst vezet be:

- (30) a. [TopP Az asztalon [PredP ott van egy könyv]]
 b. [TopP Az ágyon [PredP ott fekszik egy idegen]]
 c. [TopP A ház előtt [PredP ott áll egy taxi]]

Ha a jellemzettel névelőtlen főnév képviseli, akkor igemódosítóként mintegy inkorporálódik az igébe. A helyhatározó ilyenkor is akár topikként szerepelhet (31a), akár a mondat predikátumrészében állhat (31b). Ez utóbbi esetben a predikátumrészt a kifejtetlen ('itt és most' vagy 'ott és akkor' jelentésű) hely–idő argumentumról szóló állításként értelmezzük.

- (31) a. [TopP Az asztalon [PredP könyv van]]
 b. [PredP Taxi áll a ház előtt]

Határozott főnév képviselte jellemzett csak akkor lehet a fő újdonság hordozója, ha fókuszpozícióban áll:

- (32) a. [TopP Az asztalon [PredP A KÖNYV van]]
 b. [TopP Az ágyon [PredP JÁNOS fekszik]]
 c. [TopP A ház előtt [PredP A TAXI áll]]

Az is lehetővé teszi a helyhatározó topicalizálását, ha az ige veszi át 'a fő újdonság hordozója' szerepet. Az ige nyomatékosításának egyik eszköze a topicalizált helyhatározónak kimondott vagy rejtett formában való ellentétbe állítása (33a). Az igének tagadással (33b) vagy *még, már* típusú határozószóval való módosítással is (33c) kellő súlyt adhatunk.

- (33) a. [TopPA János cikkében [PredP ott van a megoldás]] (a Péter cikkében nincs ott)
 b. [TopP A levélládában a várt levél [PredP nem volt benne]]
 c. [TopP A levélládában [PredP már benne van a mai újság]]

Az adott helyen való létezését vagy térbeli elhelyezkedést kifejező mondatokkal kapcsolatos megfigyeléseink e mondatfajta tranzitív, agens is tartalmazó változatára is igazak. Azaz, jelöletlen esetben a helyhatározó képviseli a fő újdonságot, így a többi vonzat: az agens–alany és a jellemzett–tárgy szabadon topicalizálható (34a, b). A helyhatározó csak akkor emelhető ki topik helyzetbe, ha a predikátumrészben maradó alany vagy tárgy határozatlan (34d) vagy fókusz szerepű (34e), vagy ha az ige kap nyomatékot például a topik ellentétbe állítása révén (34f).

- (34) a. [TopP János [PredP otthagya a könyvet az irodában]]
 b. [TopP János a könyvet [PredP otthagya az irodában]]
 c. ?[TopP A könyvet az irodában [PredP otthagya János]]
 d. [TopP János az irodában [PredP otthagyt egy fontos feljegyzést]]
 e. [TopP Az irodában [PredP A KÖNYVET hagyta ott János]]
 f. [TopP A könyvet az irodában [PredP otthagya János]] de a jegyzeteket nem.

Az elmondottak fényében az adott helyen való létezését, térbeli elhelyezkedést kifejező mondatok a topik–predikátum tagolás szempontjából az adott célpontra irányuló helyváltoztatást kifejező mondatokkal állíthatók párhuzamba. Míg az utóbbiakban jelöletlen esetben a helyváltoztatás végpontja, a *hová* kérdésre felelő helyhatározó (vagy az őt tartalmazó igei kifejezés egésze) hordozza a fő újdonságot, az előbbieken a létezés helye, azaz a *hol* kérdésre felelő helyhatározó (vagy az őt tartalmazó igei kifejezés). A helyhatározói vonzat csak akkor topicalizálható, ha 'a fő újdonság hordozója' szerepet egy másik vonzat veszi át

azáltal, hogy új referenst vezet be, vagy alternatívák közül azonosít egy már ismert megnevezettet. Az ige közvetett módon kaphat fókusz szerepet – például a topik ellentétbe állítása révén.

5. Topikválasztás fizikai vagy mentális állapotot kifejező statikus mondatokban

Az olyan statikus mondatokban, melyek egy *experiens* és egy jellemzett szerepű vonzatot tartalmaznak, akármelyik vonzat szabadon topikalizálható:

- (35) a. [TopP Jánosnak [PredP fáj az igazságtalanság]]
 b. [TopP Az igazságtalanság [PredP fáj Jánosnak]]
- (36) a. [TopP Jánost [PredP zavarja a zaj]]
 b. [TopP A zaj [PredP zavarja Jánost]]

Ha viszont mindkét vonzatot topikalizáljuk, az állítmány súlytalan marad – hacsak nem kap az ige külön nyomatékot például az egyik topik ellentétbe állításával:

- (37) a. [TopP Az igazságtalanság Jánosnak [PredP fájt]] (de másoknak nem)
 b. [TopP Jánosnak az igazságtalanság [PredP fájt]] (de a kudarc nem)

Az állítmányt tagadással vagy kvantor, illetve fókusz szerepű határozó bevonásával is informatívabbá tehetjük:

- (38) a. [TopP Jánosnak az igazságtalanság [PredP CSAK IFJÚKORÁBAN fájt]]
 b. [TopP Jánosnak az igazságtalanság [PredP MINDIG fájt]]
 c. [TopP Jánosnak az igazságtalanság [PredP nem fájt]]

Úgy látszik, az olyan mondatok esetében, melyek egy *experiens* és egy jellemzett között fennálló statikus viszonyt fejeznek ki, akár az *experiens*ről állítható, hogy hatást gyakorol rá a jellemzett, akár a jellemzetről állítható, hogy hatást gyakorol az *experiens*re. A statikus ige önmagában azonban jelentésánál nem eléggé tartalmaz ahhoz, hogy egyedül alkossa a mondat predikátumrészét. Ugyanakkor erre a mondattípusra is igaz a (15b)-vel kapcsolatban tett megfigyelés: ha az ige egy-argumentumú, akkor magában is szerepelhet predikátumként:

- (39) [TopP Az igazságtalanság [PredP fájt]]

6. Konklúzió

A különféle mondatfajták lehetséges topik–predikátum tagolásának vizsgálata során azt figyelhettük meg, hogy – a topikot érintő specifikussági követelménytől eltekintve – nem a topik kiválasztására vonatkoznak megkötések, hanem arra, hogy milyen összetevőknek kell a mondat predikátumrészében maradniuk.

A topik a magyarban is, mint más nyelvekben, a társalgási univerzumban már jelen lévő, a mondatban kifejezett eseménytől függetlenül is létező egyént kell, hogy megnevezzen, következésképp határozott vagy specifikus határozatlan főnévnek kell lennie. Noha fentebb számos olyan mondatfajtát is bemutatunk, melyben egy határozott vagy specifikus határozatlan főnévi kifejezés topikalizálása helytelen vagy csak bizonyos helyzetekben elfogadható mondatot eredményezett, ezeket a mondatokat valójában nem az adott vonzat topikba emelése hanem a predikátumrész súlytalanná válása tette helytelenné vagy jelöltté.

Mint megfigyeltük, a különféle típusú eseményeket leíró mondatokban egy-egy jelentéstanilag, az adott szövegösszefüggéstől függetlenül meghatározható vonzat – vagy az őt tartalmazó igei kifejezés egésze – alkotja a fő újdonságot. Az állapotváltozást kifejező mondatokban az állapotváltozás elszenvedője, a célra irányuló helyváltoztatást kifejező mondatokban a helyváltoztatás célpontja, az adott helyen való létezést, térbeli elhelyezkedést kifejező mondatokban a létezés helye hordozza jelöletlen esetben a lényegi mondanivalót. A fizikai vagy mentális állapotot kifejező statikus mondatokban akár az állapot kiváltója, akár az állapot hordozója szolgálhat újdonságként. Ha a 'fő újdonság' szerepre predesztinált vonzat ismert információt fejez ki, és mint ilyen, topik helyzetbe kerül, a mondat állítmánya súlytalanná válik – hacsak nem veszi át valamely másik összetevő a 'fő újdonság' szerepet. Egy olyan vonzat, mely nincs szótárilag megjelölve a 'fő újdonság' hordozójának szerepére, csak akkor vállalhatja át ezt a funkciót, ha új társalgási referenst vezet be, azaz határozatlan, vagy ha alternatívák közül azonosít egy referenst, azaz fókusz szerepű.

Egyargumentumú igék esetében az ige a fő újdonság hordozója. Többargumentumú igék esetében az ige akkor veheti át ezt a szerepet a szerep kijelölt hordozójától, ha tagadással vagy határozószóval nyomatékosítjuk, vagy ha indirekt módon – kontrasztív topik használatával – ellentétbe állítjuk.

Hivatkozások

- Ackerman, Farrell – Goldberg, Adele (2001), The pragmatics of obligatory adjuncts. *Language* 77: 798–814.
- Doherty, Monika (2002), Topic-worthiness in German and English. Előadás, Conference on Language-Specific Discourse Linking, Berlin. Megjelenik a *Linguistics*-ben.
- Dowty, David (1991), Thematic roles and argument selection. *Language* 67: 547–619.
- É. Kiss, Katalin – Gyuris, Beáta (2003), Apparent scope inversion under the rise – fall contour. *ALH* 50: 371–404.
- Firbas, Jan (1964), On defining the theme in functional sentence analysis. *Travaux Linguistique de Prague* 1: 267–280.
- Firbas, Jan (1971), On the concept of communicative dynamism in the theory of functional perspective. *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university A* 19: 135–144.
- Firbas, Jan (1975), On the thematic and the non-thematic section of the sentence. In: Ringbom, H. (ed.), *Style and Text*. Skriptor, Stockholm.
- Gyuris, Beáta (2002), The semantics of contrastive topicalization. PhD. disszertáció, ELTE Elméleti Nyelvészet Tanszék.
- Kabán Annamária (2001a), Az aktuális tagolás szövegszerkesztési lehetőségeiről. *MNy* 97: 200–206.
- Kabán Annamária (2001b), Kvantorok lehetséges sorrendjének szövegformáló hatása. In: Uő. (szerk.), *Funkcionális mondatperspektíva és szövegszerkesztési stratégia*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- Komlósy András (1992), Régenek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 299–527.
- Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László (szerk.) (1999), *Szemiotikai szövegtan* 12. JGyF Kiadó, Szeged.
- Tenny, Carol (1994), *Aspectual roles and the syntax-semantics interface*. Kluwer, Dordrecht.